

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

КАФЕДРА ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

МАРІЯ ПОЦЮРКО

**ТЕМА 9. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО
ОСМИСЛЕННЯ.**

**ЛЕКЦІЯ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ФІЛОСОФІЯ”**

Для студентів другого та третього курсу спеціальностей:

- 017 Фізична культура і спорт*
- 014.11 Середня освіта*
- 073 Менеджмент*
- 241 Готельно-ресторанна справа*
- 242 Туризм*
- 227 Фізична терапія, ерготерапія*
- 024 Хореографія*

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін
„31” серпня 2018 р. протокол № 1
Зав.каф _____ О. А. Полянський

Львів – 2018

ТЕМА 9. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ.

1. Буття людини як фундаментальна проблема філософії.
2. Проблема походження людини.
3. Суттєві характеристики людини. Єдність біологічного, соціального та духовного.
4. Проблема життя та смерті, безсмертя та сенсу існування людини.

1. Буття людини як фундаментальна проблема філософії.

У ХХ столітті світ остаточно втрачає якість монолітності, стає мозаїчним, людині дедалі важче пов'язати себе з певною, стійкою системою зовнішніх обставин. Основоположник філософської антропології *Макс Шелер* (1874-1928 рр.) писав, що наша епоха виявилася за велику історію свого розвитку першою, коли людина стала цілком і повністю “проблематичною”, коли вона більше не знає, хто вона така, одночасно також знає, що не знає цього.

Людина стає проблемою для самої себе, коли задає собі питання про сенс власного існування, межі свого буття, про відмінність від собі подібних, від усіх живих істот. Лише аналізуючи основи власного життя, людина дійсно стає людиною. Сократівське “пізнай самого себе” – це не заклик до вирішення якогось, нехай і непростого завдання, що має відповідь, а установка на постійне задавання цього питання, на утримування його в обрії всього свого життя.

Проблема людини не є суто теоретичною проблемою, для роздумів над якою викроюється час на дозвіллі; це практична, життєва проблема. Опиняючись у критичній ситуації, людина щоразу “вибирає” себе, вирішує питання про сенс свого існування. Як тільки вона перестає роздумувати про це, то перестає бути людиною, перетворюється на річ, застигає в певних межах, зростається з певною соціальною роллю, навіки витісняється зі світу вільного вибору. Таким чином, проблема людини як практична проблема завжди стояла і стоятиме перед кожним з нас: у певні моменти життя людина проблематизує своє існування, визначає сенс свого життя, обирає напрям життєвого шляху.

Однак, хоча вибирає завжди сама людина, існує своєрідна “майстерність” проблематизації людиною свого власного існування – філософія. Саме філософія організовує “простір вибору” людиною самої себе, вона наче пропонує напрацьовані філософською думкою протягом століть різні системи ціннісних координат людяності.

Філософія залишає остаточно вибір “образу людяності” за самою людиною. Тому вона не може диктувати людині, якою вона має бути. Філософія не може бути зведена і до науки про суще – до простої констатації того, якою людина є “насправді”. Філософія як роздуми людини про себе є формою теоретичного знання про можливе. Щоправда, філософи часто піддавалися спокусі дати остаточною відповідь на вічні філософські питання, починали говорити не з позицій можливого, але з позицій належного і сущого. У цьому разі філософія з техніки вільного вибору перетворювалася на форму особистого смисложиттєвого вибору філософа. Філософ як носій теоретичного “чистого” розуму і філософ як носій “практичного” розуму зливалися в одне.

М. Шелер висунув п'ять “ідеальних типів” філософського самосприйняття людини, які і складають “простір вибору” себе, наданий всією історією філософії окремій людині. Шелер не пов'язує їх просто з етапами філософської думки. Усі вони мають право на існування і в наш час, усі вони знаходять відгук у душі людини і сьогодні.

Перша “ідея людини”, на думку Шеллера, це ідея, яка сутністю існування людини бачить релігійну віру (юдео-християнський тип). Справжня історія людської душі з цієї точки зору – це її божественне походження, гріхопадіння і майбутній порятунок. Християнство з його вченням про богосинівство приписує людині “метакозмичне” значення, піднімаючи її над природою. Але міцна божественна основа людського буття вступає в протиріччя із земною формою людського існування. Звідси – відчуття надлому, страх первородного гріха, обтяженість людини природним, страх перед усім земним.

Другий ідеальний тип – тип Homo sapiens, людини як носія розуму. Логос, свідомість, дух підносять людину над усім сущим вже у греків періоду класики. Людина несе в собі божественний активний початок, якого немає в природі. Це начало в людині споріднене до Божественного Логосу, воно не змінюється залежно від обставин, епохи. Ці вчення, на думку Шелера, могли бути як теїстичними (що розглядають Бога поза межами світу), так і пантеїстичними, що, розчиняють Бога у світі. Арістотель, Платон, середньовічні філософи, Кант, Гегель, філософія Просвітництва – ось віхи руху цієї ідеї людини. Сплітаючись з першим, християнсько-юдейським образом людини, ця ідея настільки опановує масовою свідомістю, що стає сама собою зрозумілою, людина до себе починає ставитися тільки як до рупора розуму, тотожного моральності і красі.

Третя “ідея людини” – це уявлення про людину як про homo Faber – “людину творчу”, що розвивається у рамках натуралізму, позитивізму, прагматизму. Здатність до мислення не особливо характерна для людини, вважають прихильники цього вчення про людину. Між людиною і твариною існують тільки кількісні відмінності. Дух – це пасивний “наслідок”, що супроводжує бажання людини, її інстинктивні потяги. Розум виконує лише технічну, пристосувальницьку функцію. Істина і брехня, добро і зло, краса і потворне – це знаки користі чи шкоди речі, події для людини; ніякого особливого змісту вони в собі не несуть. Людина – це істота, що користується знаками, що використовує знаряддя, це “істота”, що володіє таким технічним, підсобним засобом, як інтелект. Ця “ідея людини” об’єднує повністю або частково різні філософські школи: сенсуалізм Демокріта і Епікура, позитивізм Ф. Бекона, Д. Юма, Дж. Ст. Мілля, О. Конта, Г. Спенсера, еволюційні вчення Ч. Дарвіна і Ж. Б. Ламарка. На цю ідею спираються “великі психологи” Т. Гоббс, Н. Маккіавеллі, Л. Фейєрбах, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фрейд, К. Маркс. У людині немає прагнення до самовдосконалення; усе, що здається таким, – це лише втеча від задоволення потягу. Існує три основних системи потягів, яким відповідають три типи людини. В основі першої системи лежить потяг до продовження роду, в основі другої – потяг до влади, третя ставить питання про потяг до їжі. Першу систему потягів поставив у центр своєї концепції З. Фрейд, другу – Н. Маккіавеллі і Ф. Ніцше; третя система потягів стала вихідним пунктом концепції К. Маркса.

Четверта “ідея людини” перебуває в опозиції до всіх попередніх, оскільки її представники говорять і про прогресуючу homo sapiens, homo faber, і про деградуючу людину, яка все-таки прагне знайти порятунк в “Адамі” християнства, і про людину, як істоту, повну пристрастей, але спраглу духовності. Четверта ідея людини передбачає неминучу деградацію людини і вбачає в ній її сутність. Прихильники цієї “ідеї людини” (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Т. Лессінг, Ф. Тьонніс, О. Шпенглер, Е. Гартман, частково А. Бергсон і деякі психоаналітики) різко розділяють культуру, розум, світ знаків (сурогати життя) і саме життя, почуття, потяги. Людина деградує від “природного” життя, якому відповідають символ, традиція, політеїзм, магія, – до “розумної” організації життя, якій відповідають позитивна наука, монотеїзм, держава, право. Природне замінюється штучним, організм – бездушним механізмом.

П’ятий “ідеальний тип” людини Шеллер складно назвав “постуляторним атеїзмом серйозності і відповідальності”. Це погляд на людину як на вільну, моральну істоту – “особистість”. Така істота може виникнути тільки як незапланована заздалегідь, тобто випадково, без допомоги всемогутньої істоти – Бога. Саме абсурдність, “мовчання” світу є передумовою людської свободи; світ не повинен бути споріднений з людиною. Свобода людини не повинна ні на що спиратися – ні на колективну єдність, ні на Бога, ні на прогрес. Шелер називає прихильником цієї позиції *М. Гартмана* (1882-1950 pp.), засновника критичної онтології. Повною мірою ці ідеї можна віднести і до філософії екзистенціалізму.

У п’яти ідеальних типах людини, виділених М. Шелером, втілено прагнення вловити субстанцію людяності, яка розуміється або як сукупність природних якостей, або як розум, або як зв’язок з божественною першопричиною. Людина включена або в

прогресивну лінію розвитку, або – в регресивну. Зіткнення у свідомості людини ХХ століття різних “ідей людини” призвело до актуалізації проблеми людини як теоретичної та практичної проблеми.

2. Проблема походження людини.

Таємниця походження свідомості є таємницею походження людини, яка до кінця не розгадана. Єдності в розумінні цього питання немає, звідси безліч різних теорій антропогенезу.

Представники концепції *абіогенезу* наполягають на спонтанному виникненні життя з неживої природи внаслідок різних причин – теплового стресу, сильного геомагнітного випромінювання і т.д.

Прихильники концепції *панспермії* вважають, що життя зародилося не на Землі, а привнесене з Космосу – чи то випадково, чи то після відвідин землі інопланетянами.

Продовжує існувати і навіть успішно розвиватися і *креаціоністська* концепція походження людини в акті божественного творення.

Матеріалістична теорія походження людини – *еволюційна*. Тут теж є розбіжності і поділ:

1) трудова теорія (Ч. Дарвін) – найважливішою умовою виникнення людини в ході еволюції є спільна трудова діяльність, опосередкована мовою;

2) людина – результат “генетичної помилки”, збою еволюційної програми розвитку природи;

3) людина виникла в результаті біфуркації, потужного якісного стрибка в природі, в ході якого з'явилася свідомість і абсолютно новий вид тварини – homo sapiens.

Згідно з трудовою теорією, зміна кліматичних умов на планеті (різке похолодання) призвело до необхідності пристосування теплолюбних і трав'яїдних приматів до нових умов існування. Відбувся перехід на м'ясну їжу, що потребувало виготовлення і використання знарядь праці. Колективний характер полювання привів до виникнення системи мовних знаків (спочатку у вигляді жестів і звуків, а потім – до мови). З приматами стали відбуватися і морфологічні зміни: вони випростались, що дозволило звільнити передні кінцівки для більш активних дій з предметами; змінилася будова кисті; об'єм мозку збільшився. Саме трудова діяльність спричиняє якісну зміну приматів. Активно діюча рука вчила голову думати, і прогресуюча трудова діяльність людей вела до вдосконалення їх свідомості. При цьому для формування свідомості важливі два моменти, характерні для створення знарядь праці: наприкінці процесу праці виходить результат, який вже на початку цього процесу був в уяві (в голові) людини, тобто ідеально; регулярне використання знарядь праці та їх систематичне виготовлення припускає акумуляцію (збереження) досвіду, способів їх виготовлення, роботи з ними, і відповідно, передачі цього досвіду від покоління до покоління. Праця, мова, колективна діяльність приводить до виникнення свідомості і людини, вважають представники еволюційної теорії.

3. Суттєві характеристики людини. Єдність біологічного, соціального та духовного.

Людина – представник Homo sapiens, генетично пов'язана з іншими формами живого, наділена розумом, рефлексією, мовою, здатністю створювати знаряддя праці. Людина – це жива система, що є єдністю трьох складових: біологічного (анатомо-фізіологічні задатки, тип нервової системи, статеві та вікові особливості тощо); психічного (почуття, уява, пам'ять, мислення, воля, характер і т. д.); соціального (світогляд, ціннісні установки, знання та вміння і т. д.).

Вона істота цілісна – поєднує в собі фізичне, психічне та духовне начало; універсальна – здатна до будь-якого виду діяльності; унікальна – відкрита світу, неповторна, вільна, творча, що прагне до самовдосконалення. Якщо щодо двох останніх характеристик сумнівів у вчених не виникає, то щодо цілісності велися і ведуться запеклі суперечки.

Індивідуальна людина – частина живої природи, вона неповторна в силу своїх біологічних особливостей (генетичного коду, ваги, зросту, темпераменту тощо). Проте стати людиною вона може тільки в суспільстві: будучи відірваною від суспільства, наприклад, у дитячому віці, людська істота розвивається як біологічна особина, безповоротно втрачає здатність стати повноцінною людиною (оволодіти мовою, навичками спілкування, навчитися праці, інтелектуальна діяльність теж для неї недоступна). Безсумнівно, людина за своєю природою і біологічна, і соціальна істота. Але яке співвідношення цих двох начал, чи є одне з них визначальним – це предмет наукових дискусій. Існує два основних підходи у вирішенні цієї проблеми: біологічний і соціологічний. Кожен із них, абсолютизує якусь одну (біологічну чи соціальну) природу людини.

Прихильники біологізаторських концепцій прагнуть пояснити сутність людини, виходячи тільки з її біологічного начала, і цілком ігнорують вплив суспільства або власний вибір особистості. Наприклад, Т. Мальтус (XVIII ст.) запропонував розглядати суспільне життя як арену боротьби окремих людей за своє існування, де перемагають найсильніші, а слабкі приречені на загибель (за аналогією з тваринним світом). Соціалдарвінізм на рубежі XIX – XX ст. продовжує цю ідею, озброївшись вченням Ч. Дарвіна про природний добір і еволюцію. Соціобіологія у XX ст. робить акцент на генетичній спадковості. Поведінка людини так само, як і тварини, генетично визначена, і ніхто не може подолати вплив своєї спадковості, якою б вона не була – поганою або хорошою (суспільство тут теж не помічник). Расистські концепції заявляють про перевагу одних людей над іншими за ознакою приналежності до “вищих” або “нижчих” рас, що яскраво проявилось у фашистській ідеології, яка закликала до “расової чистоти” і “расової гігієни”. Більшою мірою ці ідеї спиралися на евгеніку – вчення про те, якими засобами і яким чином можна досягати “вищої якості спадковості людини”. Фрейдизм з його розумінням культури як сублімації сексуальних потягів теж належить до біологізаторського напрямку.

Соціологізаторські концепції, навпаки, абсолютизують вплив суспільства на формування людини. Яке соціальне середовище, що оточує людину, така і вона сама. У ній, як у дзеркалі, відображаються пороки суспільства або його чесноти. Злою людину робить недосконалість суспільних відносин і неправильне виховання. Слід створити людині ідеальні умови, і вона буде досконалою. Така установка всього соціального утопізму, починаючи з епохи Просвітництва і закінчуючи К. Марксом та його втіленням у дійсність соціалізмом. Проте насправді виявилось все складніше. Людина – це не чиста дошка, на якій суспільство пише свої нотатки (які захоче). Слід враховувати не тільки генетичні особливості даного індивіда, а й свідомий вільний вибір цінностей та напрями життєвого руху, часто абсолютно незрозумілі (і протилежні) навколишньому соціальному середовищу.

У межах соціального проявляються й інші надзвичайно важливі сторони людського ества, зокрема – людська особистість (персональність) та прилучення людини до трансцендентного. Людська *персональність* – це індивідуалізована людська цілісність, що проявляє себе через здатність людини бути самодіяльною, продукувати свою життєву активність виключно із свого внутрішнього духовного центру.

Таким чином, у формуванні людської особистості відіграють велику роль і біологічні задатки, і соціальне виховання і власний вибір (Я). Жоден із цих трьох факторів сучасна наука не називає як визначальний. Усе важливо і необхідно. Людина – це цілісна система, відкрита світові і можливостям.

Поняття “індивід”, “індивідуальність”, “особистість” нерідко вживають як синоніми для опису людини. Однак у них є важливі відмінності. Ці поняття характеризують людину з різних сторін. *Індивід* – це характеристика людини, як окремого представника біологічного роду людей. *Індивідуальність* – характеристика людини як носія неповторних, своєрідних, тільки йому властивих якостей, які дозволяють відрізнити

її від інших представників людського роду. Індивідуальність охоплює як успадковані, так і набуті властивості. **Особистість** визначають як носія соціальних якостей. Людина стає особистістю в процесі засвоєння соціального та культурного досвіду даного суспільства (такий процес у соціології називають соціалізацією). Тільки людину з сформованим світоглядом, ціннісними установками і моральними принципами можна назвати особистістю. Особистість – це підсумок взаємодії людини і суспільства.

Особистість неоднорідна, що дозволяє говорити про її структуру: 1) фізична особа або фізичне “Я” – це тілесна організація людини, яка вимагає турботи, захисту, тренування і самодисципліни; існування фізичного “Я” багато в чому визначається духовною стороною життя людини; 2) соціальна особистість – це сукупність соціальних ролей людини, які вона грає в різних соціальних групах. Усі форми самоствердження у професії, громадській діяльності, сім’ї, дружбі, коханні тощо, формують соціальну структуру особистості; 3) духовна особистість. Цінності та ідеали становлять той невидимий стрижень, ядро особистості, на якому вона тримається, і навколо якого вибудовується. Саме духовна основа надає силу людині і дозволяє вижити в найважчих умовах, і навпаки, втрата її веде до саморуйнування особистості, втрати сенсу життя.

Усі ці сторони особистості утворюють єдину систему, кожен з елементів якої може на різних етапах життя людини набувати визначальну роль. Відомі періоди посиленої турботи про своє тіло і його функції, етапи розширення та збагачення соціальних зв’язків, піки потужної духовної та інтелектуальної активності. Це риса, що виходить на перший план і визначає сутність особистості на даному етапі її розвитку.

Виділяють кілька великих соціальних типів особистості, які простежуються на всьому історичному шляху розвитку людства.

Перший тип – **“діячі”** – мисливці і рибалки, воїни і ремісники, землероби і робітники, інженери і геологи, керівники та ватажки. Для таких особистостей головне – активна дія, зміна світу й інших людей, включаючи самого себе.

Другий тип – **“мислителі”**. Це люди, які, за словами Піфагора, приходять у світ не для того, щоб змагатися і торгувати, а дивитися і міркувати. Роздум вимагає самотності та певної дистанційованості від суспільства і подій, що відбуваються. Образ мудреця, мислителя завжди користувався великим авторитетом. Недарма багато мудреців і пророків: Будда, Заратустра, Мойсей і Піфагор, Соломон і Лао-Цзи, Конфуцій, Христос і Мухаммед вважалися або посланцями богів, або обожнювалися самі. Вони в історії людства виступають у ролі “ідеалів”, на які рівняються наступні покоління.

Третій тип – **люди почуття і емоцій**, які гостро відчують, як “тріщина світу” (Г. Гейне) проходить через їхні серця. Це діячі літератури і мистецтва, чий геніальні прозріння часто випереджають найсміливіші наукові прогнози і прорікання мудреців. Міць інтуїції великих поетів і художників межує з дивом. Доля їх як правило трагічна.

Четвертий тип – **гуманісти і подвижники**, які бачать своє призначення в любові до людей і всього живого, в активній допомозі людям. Вони дуже тонко відчують чужий біль і зробили справою свого життя милосердя. “Поспішайте робити добро”, – їх життєвий принцип. А. Швейцер, Ф. П. Гааз, Мати Тереза, тисячі їхніх послідовників і в історії, і в нашій дійсності – живі приклади служіння людям, незалежно від їх раси, нації, віку, статі, стану, віросповідання та інших ознак. Євангельська заповідь: “Люби ближнього твого, як самого себе” знаходить в їх діяльності безпосереднє втілення.

4. Проблема життя та смерті, безсмертя та сенсу існування людини.

Питання про те, для чого людина живе на Землі, цікавило багатьох мислителів на всьому шляху розвитку філософії. У різні часи різні філософи відповідали на це питання по-різному. Сенс життя не даний людині ззовні. Кожній людині він відкривається в різних вимірах. Знайти сенс життя – єдиний і загальний – для всіх часів і народів неможливо, оскільки поряд з загальнолюдськими, вічними істинами, він включає щось специфічне – надії кожної даної епохи. Сенс життя – це самостійний свідомий вибір тих цінностей, на

які людина орієнтується у своєму житті. Він може змінюватися залежно і від історичних умов існування людини, і від її вікових особливостей тощо.

В історії філософії можна виділити такі основні концепції сенсу життя:

1. **Гедонізм** – жити, значить насолоджуватися;

2. **Аскетизм** – життя – це відречення від світу заради близькості до Бога, до якого як духовного буття можна наблизитися через вдосконалення духовності і звільнення від гріхів світу;

3. **Етика обов'язку** – життя – це самопожертва заради високих ідеалів (служіння Батьківщині, сім'ї, професії, любові, щастя інших людей і т.д.);

4. **Утилітаризм** – жити – означає отримувати з усього і всіх користь, бачити в іншій людині не самоцінну особистість, а засіб задоволення своїх устремлень і потреб;

5. **Евдемонізм** – життя розуміється як прагнення до щастя як справжнього призначення людини;

6. **Прагматизм** – мета виправдовує будь-які засоби її досягнення.

Література:

1. Головка Б. А. Філософська антропологія : навч. посіб. / Б. А. Головка. – К. : ІЗМН, 1997. – 239 с.
2. Гуревич П. С. Философская антропология / П. С. Гуревич. – М. : Вестник, 1997. – 443 с.
3. Дельеж Р. Нариси з історії антропології / Роберт Дельеж. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 287 с.
4. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. / за ред. Н. В. Хамітова – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
5. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 247 с.
6. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії. Онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 332 с.
7. Табачковський В. Г. Філософія. Світ людини: курс лекцій / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.